

Az 1945 utáni nyelvművelő gyakorlatban Sándor elsősorban Bárczi Géza és Lőrincze Lajos írásainak szellemiségét állítja egymással szembe, előbbiben a két világháború közötti szemlélet továbbélését látja, utóbbiban egyfajta nyelvi ismeretterjesztés lehetőségét.

Szajbély Mihály *Egy örökölt tárgy körüljárása (Retrográfiai időutazás)* (276–287) című írása az előző fejezetben is helyet kaphatott volna, hiszen egy tárgyról szól (a csikketek eltüntető hamutartóról), de az otromba kidolgozás és a funkció leírásával érzékletesen idézi meg a hatvanas évek cigarettafüstsztös szocialista mindennapjait. Schirm Anita a jelen világában marad, azt mutatja meg, hogyan válik egy (keresztény) családi ünnep a csömörig tartó fogyasztás indokává a televízió erőszakos reklámjainak hatására (*Reklámok ünneplőben (A karácsonyi televízióreklámok manipulatív stratégiáiról)* [288–299]).

Ezek a kis esszék a maguk sajátos témaválasztásával végül éppúgy harmonikus mozaikot alkotnak, mint a könyv borítójának tégla sorokba rendezett apró fotói.

Huszár Ágnes

Szöllősy Éva **A férfiak és a nők képe modern értelmező szótárainkban**

Budapest: Takács Etel Pedagógiai

Alapítvány – ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 201 p.
ISBN: 978-963-12-1287-7

A Takács Etel Pedagógiai Alapítvány a névadó szellemi örökségének folytatóit kívánja publikációs lehetőséghez juttatni. A névadó elsősorban a nyelvtanítás módszertanában alkotott maradandó értéket. Szöllősy Éva könyve méltó módon került be a sorozatba, hiszen számos, az anyanyelvtanításban és az idegen nyelvek oktatásában jól használható, értékes felismeréssel gazdagítja az alkalmazott nyelvtudományt.

A szerző 2013-ban védte meg a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskoláján Huszár Ágnes témavezetésével készült disszertációját, amely gendernyelvézeti szempontokat érvényesítve veti alá összehasonlító elemzésnek a napjainkban használatban levő értelmező szótárak szócikkeit, példamondatait és illusztrációit. A szótárakat, lexikonokat – akárcsak a tankönyveket – a legtöbb ember hajlamos olyan tekintélyes és minden kétségen felül álló ismerettáraknak tekinteni, amelyek tárgyilagos módon közvetítenek megbízható tudáselemeket. Míg azonban a tankönyvek genderszempon-tú elemzésére számos példát találunk a szakirodalomban, a szótárak hasonló elemzésére nagyon kevesen vállalkoztak (ilyen például a magyarul is publikáló ész Marju Ilves).

Márpedig, ahogy Szöllősy Éva könyvében számos példán meggyőzően bizonyítja, a szótárak nem értéksemlegesek, hanem egy bizonyos értékvilághoz kapcsolódva közvetítik szerzőik, szerkesztőik személyes sztereotípiáit. A szótárak befolyásolják használóik gondolkodását, alakítják azt a módot, ahogyan vélekednek a világról, benne az emberekéről, a férfiakról és a nőkről, feladataikról, társadalmi szerepeikről. A szerző mottóként idézi a kitűnő kísérleti szociálpszichológus, Banaji szavait: „Bár a sztereotip ismeretekkel történő véletlen találkozás nem tudatosul, mégis befolyásolja az ítéleteket” (5). Ezt a hatást erősíti a szótárak presztízse, a manipuláció gyakran még maguk a manipulálók előtt is rejtve marad, nem tudatos módja.

A sztereotípiák – egy csoport minden tagjára érvényesnek tekintett állítás – a mindennapi, doxa jellegű tudás egyik eleme, önmagában nem kárhóztatható, a gyermeki kognitív fejlődés szükséges lépcsőfoka. A szótári gyakorlatban nem elítélhető a szavak tipikus helyzetben való, akár közhelyes ábrázolása sem. Az viszont már problematikus, amikor például a két nem képviselői indokolatlanul tűnnek fel közhelyes szerepben. A nemi alapú hátrányos megkülönböztetés, a szexizmus is gyakran megfigyelhető a magyar szótá-

rakban. „A szexista szótári példák elsöprő többsége azért káros, mert a férfiak és a nők társadalmi szerepeinek elavult hagyományos repertoárját sulykolja” – írja Szöllösy (21).

Az összehasonlító vizsgálatba a szerző a következő, gyakran használt értelmező szótárakat vonta be: az ÉrtSz., az ÉKsz. első és második kiadása, a tanulóifjúságnak szóló KDsz. és az ÉrtSz+ köteteit. Az összevetésből mindenekelőtt az derül ki, hogy a később készült szótárak nagymértékben felhasználják a korábbiak példaanyagát vagy változatlan, vagy kicsit átalakított formában. Így például az ÉrtSz+ példaanyagának 42,5%-a megegyezik a KDsz-ével (29). Az átvétel ténye önmagában nem hibáztatható, ez az arány azonban túlzás, mivel azzal a következménnyel jár, hogy a később készült szótárba nem vagy alig kerülnek be új szókapcsolatok, azaz nem tükrözik a nyelvhasználat szükségyszerűen változó természetét, éppen a nemek társadalmi szerepének módosulásában. Szöllösy angol, orosz és finn példák sokaságával bizonyítja, hogy a – nem csak a szexista példákban tetten érhető – társadalmi változások nyelvi jelei irányában megnyilvánuló érzéketlenség más országok szótárírói gyakorlatára nem jellemzőek. A hazai szótárszerkesztők sajnálatos módon mintha nem vennének tudomást a nemzetközi gyakorlat módosulásáról.

A magyar értelmező szótárak szerkesztőinek ezt a sajátos farkasvakságát jól jellemzi a maskulin-feminin párok (*férfi – nő, fiú – lány, bácsi – néni*) szócikkeinek az értelmezésekre, a szerkesztői példákra és a szépirodalmi idézetekre is kiterjedő összehasonlító elemzése. Ezek a szócikkek sokat elárulnak a két nemről alkotott társadalmi közfelfogásról, illetve arról, ahogyan az a szótárszerkesztők agyában leképeződik. A kollokációk gyakorisága (a *komoly* melléknevet például elsősorban fiúkkal, a *csinost* elsősorban lányokkal kapcsolatban használják) nem arra utal, hogy a valóságban milyenek az egyik vagy a másik nemhez tartozók, sokkal inkább a velük kapcsolatos elvárásokat fogalmazza meg.

„A piaci sikerre törekvő szótárnak a potenciális vásárlók ideológiáját kell képviselnie, mégpedig az elvileg ideális értékeket, amelyek nem szükségképpen azonosak a gyakorlatban érvényesülő értékekkel” – állapítja meg a szerző (90). Ez a megállapítás a szócikkek példamondataira illik leginkább, hiszen ezek közvetítik legerősebben a szerkesztők értékeit, illetve az olvasókét, akiket ők ki akarnak szolgálni. Az *asszony*, aki *otthon várja* az urát, akire rádörrennek, hogy *csend legyen, asszony*, de még a *kikapós asszony* sem korunk jelenségei, legfeljebb a 20. század első felének emlékképei. De a fizikai erejét hangsúlyozó, harcias, bármilyen erőpróbára képes férfi is archaikus jelenség. A munka világában sem azok a viszonyok uralkodnak már (az asszony otthon vezeti a háztartást, legfeljebb tanítónőként, óvónőként, ápolónőként dolgozik; a férfi főnökként irányítja a kreatív és pénzhozó vállalkozásokat), amelyeket a szótári példák sugallnak. Kedvencem a két nemhez tartozó híres emberek összehasonlító táblázata. Míg a férfiaknál több tucat király, hadvezér, művész, politikus neve sorjázik, a nőknél alig néhány szerénykedik: *Árpádházi Margit, Brunszvik Teréz, Lorántffy Zsuzsanna* (130–134).

Szöllösy könyvének nagy érdeme, hogy külön fejezetet szentel a férfiakat és a nőket felidéző illusztrációknak. Nemcsak azért, mert ezekre a nemzetközi szótárkutatók is kevés figyelmet fordít, a hazai pedig egyáltalán nem foglalkozik vele, hanem elsősorban azért, mert a vizualitás hatása közvetlenebb, zsigeribb, mint a verbalitásé. Márpedig az illusztrációk elemzése során a férfialakok olyan elsöprő többségével lehet találkozni, hogy szerzőnk jogosan teszi fel a kérdést: „Miért tűnnek el a nők? Milyen objektív alapja lehet a férfítöbbségnek (hiszen egyetlen szótárszerkesztő kolloktíváról sem tételvezhető fel, hogy tudatosan törekszik a nők láthatatlanná tételére)?” (135).

Az értelmező szótárak általában alkalmaznak illusztrációkat, mégpedig rajzokat, és ez helyes is, hiszen a rajz kiemeli a dolog olyan jellegzetes vonásait, amelyek egy rész-

letgazdag fényképen akár észrevehetetlenek is maradhatnak. Az emberi testet ábrázoló képek a szótárakban általában felismerhetően férfítettek, mintegy azt sugallva, hogy a férfi az ember alapalakja. Nők csak ritkán fordulnak elő, jóllehet semmi sem indokolja, hogy az orrok formáit csak férfiarcokkal illusztrálják, még kevésbé, hogy a mozgásos játékokat is férfiszereplőkkel jelenítsék meg, kivéve, ha olyan női sportágakról van szó, mint a ritmikus sportgimnasztika. A mindkét nem által viselt ruhaneműk – például *sort*, *turbán*, *svájcisapka* – illusztrálásakor is általában férfi a modell. A szótárszerkesztők gavalériája viszont megnyilvánul abban, hogy a fizikai büntetést (például *kaloda*, *farkasgúzs*) kizárólag férfiakkal teszik szemléletessé.

Figyelemre méltó tény, bár kevesen tudják, hogy az Európai Unióhoz korábban csatlakozó országokban a nyelvkönyveket minőségi és mennyiségi nemi reprezentációs elemzéseknek vetik alá. A Magyarországon született nyelvkönyvek elég rosszul járnának egy ilyen vizsgálattal. Ismerek olyan szakdolgozatot, amely a magyar mint idegen nyelv könyveket elemezte a nemek ábrázolása, említése szempontjából. Az eredmény elrettentő, a szexizmusnak nem csak a szokásos, szelidebb formái fordulnak bennük elő, az illusztrációkban pedig életre kelnek egészen durva „szőke nős” sztereotípiák is. A szótárak esetében is érdemes lenne ilyen vizsgálatok indítása, ezekhez Szöllősy értekezése kiindulópontul szolgálhat.

Olvasását melegen ajánlom a nyelvvel hivatásos módon foglalkozóknak, filológusoknak, nyelvészeknek, irodalomtudósoknak. Mindenekelőtt persze a szótárakat író és szerkesztő szakembereknek, a lexikográfusoknak, akiket ezek az okos és mély elemzések meggyőzhetnek arról, hogy a szerkesztői és irodalmi példákért nem a legutóbbi hasonló funkciójú szótárakhoz kellene nyúlni, hanem a nyelvhasználatot csakugyan hűen tükröző nagy és kiegyenlített szövegtörzsekhez.

Aki elolvassa ezt a briliáns intelligenciával és nagy szakmai felkészültséggel megírt

könyvet, meggyőződhet arról, hogy a szótárak az ismereteknek és szójelentéseknek korántsem olyan semleges tárházai, mint azt korábban gondoltuk. Saját előítéleteinkkel, gondolkodásunk sztereotip elemeivel találkozunk bennük. Kezeljük őket megfelelő kritikával, így közelebb jutunk ahhoz, hogy saját gondolkodásunk is előítélet-mentessé és minden új jelenségre nyitottá és kritikusává váljék.

Hima Gabriella

IRODALOM

- ÉKsz. = Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk., 1972): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc (főszerk., 2003): *Magyar értelmező kéziszótár*. (2., átdolgozott kiadás.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk., 1959–1961): *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz+ = Eöry Vilma (főszerk., 2007): *Értelmező szótár+*. *Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- KDsz. = Grétsy László – Kemény Gábor (szerk., 1992): *Képes diákszótár. 14 000 címszóban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Huszár Ágnes (szerk.)

A gendernyelvészet horizontja

Nyelvészeti Doktorandusz Füzetek 9.

Pécs: Pécsi Tudományegyetem

Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2013. 171 p.

ISBN: 978-963-642-562-3

A gendernyelvészet horizontja című tanulmánykötet a Pécsi Tudományegyetem Nyelvészeti Doktorandusz Füzeteinek 9.